

Χρήστος Ν. Τσιρώνης
Επίκουρος Καθηγητής Α.Π.Θ.

Ηθική - Θρησκεία - Κοινωνική Θεωρία : Περί ηγεμονίας και σύγκλισης

Οι πτυχές αναδίπλωσης της κοινωνικής πραγματικότητας στην Ύστερη Νεωτερικότητα είναι πυκνές, ποικιλόμορφες και δυσερμήνευτες. Κάθε νέα εξέλιξη -τεχνολογική ή όποια άλλη- είναι φορέας προκλήσεων προόδου αλλά και ηθικών ερωτημάτων σε προσωπικό και κοινωνικό επίπεδο. Ο άνθρωπος, οι παραδοσιακοί φορείς της συλλογικής φωνής, οι κοινωνικές και πολιτικές συσσωματώσεις βρίσκονται πλέον ενώπιον ζητημάτων που δεν εκφαινόνται σε ξέχωρα αποκλειστικές σφαίρες του κοινωνικού βίου. Στο πλαίσιο της παρούσας ανάλυσης γίνεται μία παρουσίαση της σχέσης μεταξύ της Ηθικής, του Θεολογικού Στοχασμού και της Κοινωνικής Θεωρίας, επιχειρείται μια αδρή σχεδίαση των μεταξύ τους αρμών και προτείνεται μια προσέγγιση που εδράζεται στην τήρηση των επιστημονικών αρχών και του διεπιστημονικού αιτούμενου ως μια περιεκτική προσπάθεια ερμηνευτικής προσέγγισης της σύγχρονης πραγματικότητας.

I. Εισαγωγικά

"Βαθύ είναι το πηγάδι του παρελθόντος. Ή μήπως θα 'πρεπε να πούμε απύθμενο; Και αυτό βέβαια προπάντων επειδή μόνο το ανθρώπινο ον είναι εκείνο που το παρελθόν του προκαλεί συζητήσεις και γεννάει ερωτήματα...όσο βαθύτερα σκάβει κανείς και ψαχουλεύοντας διεισδύει στον κάτω κόσμο του παρελθόντος, οι απαρχές του ανθρώπου, της ιστορίας του, του πολιτισμού του αποδεικνύονται εντελώς αβολιδοσκόπητες. Σε όποια από τα περιπετειώδη χρονικά διαστήματα και αν ζετυλίγουμε το νήμα της στάθμης μας, αυτές υποχωρούν συνεχώς και πιο κάτω, στο απύθμενο....καθώς το ανεξερευνήτο εμπαιίζει τον ερευνητικό μας ζήλο:

του προσφέρει φαινομενικούς σταθμούς και στόχους στην πορεία του, αλλά, μόλις φθάνουμε σε αυτούς, ανοίγονται νέες διαδρομές του παρελθόντος, όπως συμβαίνει στον περιπατητή μιας ακτής που δεν μπορεί να ολοκληρώσει τον περίπατό του, γιατί πίσω από κάθε λασπερό αμμόλοφο, που ήταν ο προορισμός του, ανοίγονται νέοι δρόμοι και τον τραβούν σε νέα ακρωτήρια"¹.

Το κείμενο αυτό, οι πρώτες γραμμές του πρώτου τόμου του τετράεδρου έργου του Τ. Μανν "Ο Ιωσήφ και οι αδελφοί αυτού", αποτελεί κατά κάποιον τρόπο μια σύνοψη των απερινόητων κορυφογραμμών του στοχασμού. Δεν θα ερωτήσουμε με ποια ιδιότητα ο Τ. Μανν προσεγγίζει αυτά τα ζητήματα. Για να απαντήσουμε καταρχήν στο ερώτημα αυτό ας αρκεστούμε στη διαπίστωση του Percy Bysshe Shelley ότι "οι ποιητές είναι οι μη αναγνωρισμένοι νομοθέτες του κόσμου"². Ποιος όμως από την επιστημονική κοινότητα θα ήθελε, θα μπορούσε ή θα έπρεπε να προσεγγίσει τα ερωτήματα με τα οποία αναμετράται ο Τ. Μανν; Όσο και αν φαίνεται σχεδόν παράδοξο αυτό το ερώτημα αποτελεί εδώ και αιώνες κοινή αφετηρία για ποικίλες επιστημονικές προοπτικές που προσδιορίζονται από το σκεπτικό ότι σε ένα ερώτημα δεν μπορεί παρά να υπάρχει ένας τρόπος προσέγγισης, προφανώς ένα επιστημονικό παράδειγμα ερμηνείας και μία νομιμοποιητική κατοχύρωση έκφανσης λόγου. Ενώ όμως μέχρι σήμερα γινόταν προσπάθεια να οριστεί εάν ένα ζήτημα ανήκει στην επικράτεια του λόγου της θεολογίας, της φιλοσοφίας, των κοινωνικών ή των λεγομένων θετικών επιστημών, στην Ύστερη Νεωτερικότητα οι επιστημονικές προκλήσεις υπερβαίνουν κάθε προηγούμενο διανοητικό εποικοδόμημα θέτοντας προς συζήτηση ακόμη και το τι είναι η ζωή, όπως στο παράδειγμα της βιοτεχνολογίας, της τεχνητής νοημοσύνης, των εικονικών προσομοιώσεων κ.λπ.

¹ T. Mann, *Ο Ιωσήφ και οι αδελφοί αυτού*, τ. Α', Αθήνα: Gutenberg, 2004, σελ. 11-12.

² "Poets are the unacknowledged legislators of the world", στο: "A defence of Poetry", Percy Bysshe Shelley.

II. Η μελαγχολία των επιστημών στην Ύστερη Νεωτερικότητα

Στο παρελθόν λοιπόν άλλες από τις προσεγγίσεις επέμεναν ότι η θεολογία είναι η κορωνίδα των επιστημών, άλλες ότι η φιλοσοφία και η ηθική είναι η επιστήμη των επιστημών, άλλες ότι οι κοινωνικές επιστήμες θα αντικαταστήσουν με έναν πραγματικό επιστημονικό λόγο την "προϊστορία της επιστήμης" και τελικώς οι λεγόμενες θετικές επιστήμες όχι μόνο ότι είναι οι "καθαρές" επιστήμες αλλά και οι μοναδικές κατ' ουσίαν επιστήμες καθώς διέπονται από αρχές ποσοτικών μετρήσεων, πειράματος, επαλήθευσης. Διόλου τυχαία στα αγγλικά οι "θετικές" αναφέρονται απλώς ως επιστήμες [sciences].

Στην πρώτη φάση της νεωτερικότητας η εξειδίκευση και η διάκριση των γνωστικών πεδίων και των μεθοδολογικών επιλογών ήταν ο χρυσός δρόμος της επιστήμης³. Τα ακαδημαϊκά γράμματα έπρεπε να αποκαθαρθούν από τη σύγχυση, την άγονη θεωρητικολογία, τις αγκυλώσεις του παρελθόντος, την κακώς νοούμενη ηγεμονία που διεκδικούσε το βάθος του παρελθόντος έναντι των ποικίλων και αχαρτογράφητων ατραπών του μέλλοντος. Οι ιστορικά ανεπτυγμένοι ανταγωνισμοί στο κοινωνικό, πολιτικό, ιδεολογικό επίπεδο έβρισκαν ένα νέο πεδίο: αυτό του νεωτερικού πανεπιστημίου και της ακαδημαϊκής γνώσης. Έτσι οι λεγόμενες "θετικές" επιστήμες διαχωρίστηκαν σταδιακά από τις ανθρωπιστικές, οι κοινωνικές εντάχθηκαν σε νεόδμητη πνευματική οικία κ.λπ. Ας σημειωθεί πάντως πως για τους προπάτορες των νεωτερικών επιστημών ο απόλυτος διαχωρισμός με την έννοια της "επιστήμης για την επιστήμη", της θεωρίας που είναι αποκαθαρμένη από ορίζουσες διαλόγου, ηθικής αναφοράς, επικοινωνιακού προσανατολισμού προς όλο το φάσμα του πολιτισμού ήταν αδιανόητη. Η πυξίδα της πρώτης φάσης των κοινωνικών επιστημών έδειχνε σταθερά προς την ηθική και αξιακή συγκρότηση του επιστημονικού λόγου καθώς και την ξεκάθαρη κοινωνική στοχοθεσία τους, όπως υποδεικνύει το περίφημο παράθεμα του Auguste Comte "*Savoir pour prévoir, prévoir pour*

³ Για την ανάπτυξη των κοινωνικών επιστημών μέσα από μια διαδικασία "διάκρισης" από άλλα επιστημονικά πεδία βλ.: Er. C. Wolf, *Europe and the People Without History*, Berkeley: University of California Press, 2010 [1982], σελ. 7 κ.ε.

rouvoir " σε σχέση με την γνώση των αναδυόμενων τότε Κοινωνιολογικής επιστήμης⁴.

Σε ένα δεύτερο επίπεδο η έκρηξη της τεχνολογικής προόδου και η κατά συνέπεια διευκόλυνση της επιστημονικής μελέτης σε όλα τα επίπεδα άρα και στην πρόσβαση, καταγραφή, ανάλυση πηγών και παραγωγή του επιστημονικού λόγου οδήγησε σε μια πρωτοφανή έκρηξη επιστημονικών δεδομένων και τον κατά συνέπεια καταμερισμό της επιστημονικής εργασίας. Δεν μπορούσε κανείς παρά να φιλοδοξεί να κατακτήσει ένα μέρος μόνο του οικείου γνωστικού αντικειμένου γνωρίζοντας τη συντριβή μπροστά στο σύμπαν των νέων οριζόντων της γνώσης και έτσι -λίγο συνειδητά και περισσότερο από ανάγκη- να αφήσει κατά μέρος τη φιλοδοξία για μια καθ' ολοκληρίαν θέαση του επιστητού. Η φιλοδοξία αυτή στον κόσμο της νεωτερικότητας δεν θα μπορούσε να είναι τίποτε άλλο παρά μια χίμαιρα.

Έτσι στην πορεία ανάπτυξης της νεωτερικότητας το πανεπιστήμιο Humboldt ιδρύθηκε το 1810 με σχολές νομικής, ιατρικής, θεολογίας και φιλοσοφίας ενώ πολύ σύντομα εμπλουτίστηκε με πολλές άλλες και μάλιστα αναδυόμενες τότε επιστήμες, που ακολούθησαν μια σαφή προοπτική αυτονόμησης. Σε αυτήν τη φάση η εξέλιξη αυτή ήταν το αυτονόητο επακόλουθο των εξελίξεων στην κοινωνία, την οικονομία, την πολιτική και την τεχνολογία.

Σήμερα, οι εξελίξεις ραγδαίες και συγκλονιστικές συνάμα ξεπερνούν κατά πολύ την αναλυτική δεινότητα των επιστημών ως ξεχωριστών αναγνώσεων του επιστητού. Τα επιμέρους επιστημονικά πεδία - πολύ συχνά στο πεδίο των ανθρωπιστικών επιστημών- ακολουθούν τις εξελίξεις προσπαθώντας να κατανοήσουν πριν να ερμηνεύσουν και πριν προλάβουν καν να αρθρώσουν έναν λόγο-φορέα προτάσεων, η πραγματικότητα αλλάζει ξανά. Ο άνθρωπος, οι παραδοσιακοί φορείς της συλλογικής φωνής, οι κοινωνικές, πολιτικές

⁴ "να γνωρίζουμε για να προβλέπουμε, ώστε να πράττουμε". Βλ. σχετικά: X. N. Τσιρώνης, *Ο καταναλωτισμός στη σύγχρονη Κοινωνική Θεωρία: τομές στο έργο του Z. Bauman*, Θεσσαλονίκη: Μπαρμπουνάκης, 2013, σελ. 200.

και θρησκευτικές συσσωματώσεις βρίσκονται πλέον ενώπιον ζητημάτων που δεν εκφαινόνται σε ξεχωρά αποκλειστικές σφαίρες του κοινωνικού βίου⁵. Επιπλέον, είναι φανερή η εξάντληση εκείνου του λόγου που σε έναν άκαρπο διαγκωνισμό για πρωτεία και μέσα σε έναν κόσμο που σαρώνει το φαντασιακό δεν μπορεί παρά τελικώς να είναι και ο ίδιος ένα φάσμα, προϊόν άλλων φασμάτων σε ένα πλαίσιο όπου χιλιάδες ίνες συνθέτουν το φαντασιακό πλέγμα⁶.

Ο διαγκωνισμός περί της επιστημονικής ηγεμονίας είναι διαγκωνισμός περί του νομιμοποιημένου και νομιμοποιητικού κύρους που μπορεί να έχει ο επιστημονικός λόγος. Σε αυτήν την περίπτωση η αφηγητική ισχύς της "άλλης" επιστήμης τίθεται υπό αίρεση, αμφιβολία και τελικώς ακυρωτικό έλεγχο. Ενώ ο έλεγχος αναμένεται να οδηγεί στον αναστοχασμό, τον εμπλουτισμό, την ανανέωση και εντέλει στη βελτίωση, ο ακυρωτικός έλεγχος συγκροτεί αυτό ακριβώς που προσδιορίζει ο επιθετικός προσδιορισμός του. Ο αγώνας για τη νομιμοποιημένη ηγεμονία του λόγου οδηγεί στην απαξίωση της αφήγησης, την αποδυνάμωση της νομιμοποίησης εκφοράς λόγου σε

⁵ Είναι χαρακτηριστικό ότι την περασμένη δεκαετία μόνο στο χώρο των ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών εκδόθηκαν περί τις 20000 ερευνητικά άρθρα με θέμα την "ταυτότητα". Βλ. σχετικά: D. M. Bell, "Development of the Religious Self: A Theoretical Foundation for Measuring Religious Identity", στο: Ab. Day (Ed.), *Religion and the Individual: Belief, Practice, Identity*, Aldershot: Ashgate, 2008, σελ. 127-142 [εδώ σελ. 127].

⁶ Ο G. Ritzer προσεγγίζοντας τις δομικές αλλαγές του σύγχρονου πολιτισμικού παραδείγματος και την έκταση στην οποία οι τελευταίες επηρεάζουν τη νοηματοδότηση της ανθρώπινης δράσης κάνει λόγο για ευρύτατες διαδικασίες πολιτισμικής τυποποίησης που ανήκουν στην αγοραία λογική. Οι αλλαγές αυτές αγγίζουν φυσικά και τον χώρο της (πανεπιστημιακής) εκπαίδευσης, η οποία ασφυκτιά έναντι μέτρων και ορίων που αναφέρονται περισσότερο στη λογική των εμπορικών προϊόντων παρά στον μετασχηματιστικό και απελευθερωτικό ρόλο της εκπαίδευσης. Βλ. σχετικά: G. Ritzer, *The McDonaldization of Society*, Thousand Oaks CA: Sage, 2015⁸, σελ. 63\ G. Wilkinson, "McSchools for McWorld? Mediating Global Pressures With a McDonaldizing Education Policy Response", στο: G. Ritzer (Ed.), *McDonaldization: The Reader*, Thousand Oaks, CA: Sage, 2010³, σελ. 150-157.

μια αποφορά τύπου "δεν δικαιούσθε δια να ομιλείτε" και τελικώς ακύρωση της ίδιας της ακαδημαϊκής, κοινωνικής και πολιτικής συγκρότησής του. Ο αντίζηλος λόγος ταυτίζεται είτε με το μαρμαρωμένο παρελθόν ως παρωχημένος και άχρηστος στο παρόν, είτε με το διεφθαρμένο και αντιδραστικό εδώ και τώρα, είτε με δυνάμεις κατάλυσης του ιστορικού όλου και των δομών της κοινωνικής συγκρότησης είτε απλώς με ένα συμπαθές λεκτικό παίγνιο που δεν μπορεί να προσδώσει τίποτα το θετικό, απτό, λυσιτελές, μετρήσιμο και αποδοτικό στο σήμερα. Το τέλος αυτής της διαμάχης είναι κατά τη γνώμη μου ορατό με δύο πιθανές απολήξεις: Είτε οι ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες εξαντλημένες από ανούσιες διαμάχες ηγεμονίας θα συνεχίσουν να φυτοζωούν στο ακαδημαϊκό περιθώριο τρεφόμενες από την όποια δυναμική αυτής της εσωστρεφούς αντιπαλότητας, είτε θα προχωρήσουν στη δημιουργία ενός νέου ορίζοντα αναφοράς όπου οι επιστήμες του ανθρώπου, όσες δηλαδή ασχολούνται με τον άνθρωπο, το νόημα που αποδίδει στην ύπαρξη και στη συμβίωσή του και με τον πολιτισμό ως σαρκωμένο νόημα θα διανοίξουν νέα πεδία επικοινωνίας και συνέργειας.

Η δεύτερη προοπτική βέβαια είναι η προοπτική της ελπίδας για όλες τις ανθρωπιστικές επιστήμες στο σύγχρονο πανεπιστήμιο, ενώ σε μια ευρύτερη πλαισίωση η διεπιστημονικότητα μπορεί και πρέπει να διαμορφώσει τον ίδιο τον πυρήνα των επιστημών στο σύνολό τους. Σε ό,τι αφορά τις ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες το πλαίσιο αναφοράς είναι αρκετά καθαρό: Η μελέτη των αξιακών υπαγωγών και οι τρόποι πραγμάτωσής τους αποτελούν προνομιακό πεδίο διεπιστημονικών προσεγγίσεων. Το ίδιο ισχύει για μια σειρά από φλέγοντα ζητήματα στο σύγχρονο κόσμο όπως είναι ο πολιτικός εξτρεμισμός, ο θρησκευτικός φανατισμός⁷, η οικονομία⁸, η

⁷ M. E. Marty - R. S. Appleby (Eds.), *Fundamentalisms and Society. Reclaiming the Sciences, the Family and Education*, Chicago: University of Chicago Press, 1993.

⁸ A. Sen, *On Ethics and Economics*, Oxford: Blackwell, 1987.

κοινωνική λειτουργία της θρησκευτικής και συλλογικής ταυτότητας⁹ και η σχέση τους με τη διαμόρφωση ηθικών παραδοχών, η διπλωματία¹⁰, η γεωπολιτική¹¹, η βιοτεχνολογία¹², η κλωνοποίηση, η κοινωνική ανισότητα και η εκπαίδευση¹³.

Βεβαίως η διεπιστημονική προοπτική δεν περιορίζεται σε καμιά περίπτωση αποκλειστικά στο διάλογο μεταξύ ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών. Σήμερα είναι αναγκαία μια μακρόπνοη και πολύεδρη θεώρηση που να είναι ικανή να συνυφαίνει διαρκώς σε νέους ερευνητικούς δρόμους ποικίλες επιστημονικές μεθοδολογίες. Όπως είχα σημειώσει σε άλλη συνάφεια *«από την αισθητική και τεχνική αρτιότητα των αρχαιοελληνικών αμφιθεάτρων και ναών, ως τη ρωμαϊκή μηχανική και από την υπερβατική πνοή της Αγ. Σοφίας ως τα γεφύρια της Ηπείρου η ανθρώπινη δημιουργικότητα δεν χτίζει απλώς γέφυρες στις όχθες των ποταμών αλλά εκφράζει και οικοδομεί μια ολόκληρη εποχή. Οι τέχνες και τα γράμματα ισοσταθμίζουν τα χέρια*

⁹ Βλ.: "Religion often acts as guarantor of group identity. Where culture, identity, and sense of worth are challenged by a source promoting either an alien religion or rampant secularism and that source is negatively valued, secularization will be inhibited. Religion can provide resources for the defense of a national, local, ethnic, or status group culture." S. Bruce, "Secularization", στο: B.S. Turner (Ed.), *The new Blackwell Companion to Sociology of Religion*, Oxford: Blackwell, 2010, σελ. 125-140 [εδώ σελ. 136].

¹⁰ D. Johnston, (Ed.), *Faith-Based Diplomacy: Trumping Realpolitik*, Oxford: Oxford University Press, 2003.

¹¹ J. Haynes, *Religion in Global Politics*, Oxon: Routledge, 2014.

¹² Όμιλος μελέτης Ιατρικού Δικαίου και Βιοηθικής, *Συνθετική ζωή, Βιοηθική και Δίκαιο*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, 2011.

¹³ Η παρατήρηση του Cummins ότι οι "Οι ανθρώπινες σχέσεις βρίσκονται στην καρδιά της σχολικής ζωής" δεν είναι διόλου τυχαία και θα πρέπει μάλλον να προσδιορίσει και τη διεπιστημονική προσέγγιση της εκπαιδευτικής πραγματικότητας από τους ερευνητές Βλ.: J. Cummins, *Ταυτότητες υπό διαπραγμάτευση*, Αθήνα: Gutenberg, 2002, σελ. 43.

που λαξεύουν την πέτρα και η μια πέτρα δίπλα στην άλλη δεν συνιστούν απλώς μια οικο-δομή αλλά κάτι πολύ περισσότερο: είναι η σάρκωση της πνευματικότητας του ανθρώπινου βίου και το απείκασμα του διαλόγου που διεξάγει ο άνθρωπος με το περιβάλλον του, των αξιών του και της εν γένει ενόρασης του κόσμου»¹⁴.

Η επιστήμη λοιπόν δεν καταγράφει μόνο το καθ' εκάστην πώς, δεν μετράει μόνο το πόσο αλλά αναμετράται και με το γιατί και με το για ποιον σκοπό. Κατά τη διεπιστημονική προοπτική κάθε επιστήμη διατηρεί την αυτονομία της ως προς την αναφορά της, το πεδίο καλλιέργειας, της μεθόδου, της γλώσσας, των ερμηνευτικών σχημάτων και την εν γένει γραμματική του λόγου της. Η σύγκλιση είναι στο πεδίο προσέγγισης του ανθρώπινου βίου σε προσωπικό και συλλογικό επίπεδο και στην προσφορά αρχών κατανόησης και ερμηνείας της ανθρώπινης δράσης στο κοινωνικό πεδίο. Επιστρέφοντας στο τρίπτυχο Ηθική- Θρησκεία- Κοινωνική Θεωρία του τίτλου είναι δυνατό να υποστηρίξουμε ότι αν πρέπει να ορίσουμε ακριβέστερα ένα πεδίο σύγκλισης μεταξύ των επιμέρους επιστημονικών προσεγγίσεων αυτό είναι το νόημα, η νοηματοδότηση της ανθρώπινης δράσης στις προσωπικές και κοινωνικές διαστάσεις της που βρίσκεται βεβαίως στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος και των τριών επιστημών.

III. Δύο περιορισμοί και ένα πρόβλημα

α. Ο πρώτος περιορισμός στις διεπιστημονικές προσεγγίσεις είναι κατά τη σύνθεση των επιστημονικών αναλύσεων να μην ομιλεί ο καθένας ως "εκπρόσωπος" των επαγγελματικών δικαιωμάτων ή των οικείων συμφερόντων. Η διεπιστημονική δηλαδή συμβολή δεν μπορεί να είναι αποτέλεσμα μιας εσωστρεφούς αλλά αντιθέτως μιας εξωστρεφούς προαίρεσης. Για παράδειγμα, εάν στην ανάλυση ενός ζητήματος για τα έθιμα μιας κοινότητας και τα επιτρεπτά νομικά όρια

¹⁴ X. N. Τσιρώνης, "Ανθρωπιστικές Επιστήμες: Σταυροδρόμια και λαβύρινθοι", στο: M. Nussbaum (επιμ. Χρήστος Τσιρώνης), *Όχι για το κέρδος. Πως οι ανθρωπιστικές σπουδές προάγουν τη Δημοκρατία*, Αθήνα: Κριτική, 2012, σελ. 9- 23 [εδώ σελ. 11].

έκφρασης διαμορφώνεται μία κατάσταση κατά την οποία ο θεολόγος παρεμβαίνει ως η φωνή της κοινότητας και ως η έκφραση των θέσεων της ελίτ στο εσωτερικό της κοινότητας, ο φιλόσοφος της ηθικής ως ο επαγγελματίας της σκέψης που κατασκευάζει αναλυτικές κατηγορίες χωρίς να λαμβάνει υπόψη τις πτυχές των πεποιθήσεων των ανθρώπων της κοινότητας και ο κοινωνικός επιστήμων ως το πρόσωπο που κατηγοριοποιεί ποσοτικά τα δεδομένα χωρίς να επιχειρεί να προσεγγίσει το νόημα που τα ίδια τα κοινωνικά υποκείμενα δίδουν στις πράξεις τους, η προσέγγιση αυτή είναι μόνο κατ' όνομα διεπιστημονική και είναι καταδικασμένη σε αποτυχία.

β. Ο δεύτερος περιορισμός ενυπάρχει στη φύση της κατανόησης του όρου. Μια διεπιστημονική προσέγγιση δεν είναι ένα "πολυφασματικό" πλαίσιο που εντός του βρίσκονται πολλές και διαφορετικές προσεγγίσεις χωρίς οργανική αλληλοσυσχέτιση. Τις περισσότερες μάλιστα φορές αυτό που γίνεται σε παρόμοιες περιπτώσεις είναι ο κοινωνικός και επιστημονικός διάλογος να εξαντληθεί στις αντιπαραθέσεις μεταξύ των επιμέρους προσεγγίσεων σε βαθμό που το ίδιο το πρόβλημα να τίθεται τελικά στο περιθώριο μιας ες αεί αναμονής συναίνεσης επί των προϋποθέσεων του διαλόγου. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο πιο σίγουρος τρόπος για να μην βρεθεί ποτέ λύση σε ένα πρόβλημα είναι η δημιουργία μιας επιτροπής προετοιμασίας του διαλόγου.

Η διεπιστημονική προσέγγιση λοιπόν βασίζεται στη με ζέση πρόθεση των συμμετεχόντων να οικοδομήσουν πλαίσιο διαλόγου όταν αυτό δεν υπάρχει, να δημιουργήσουν αναλυτικές κατηγορίες που είναι ακόμη άγνωστες, να προσεγγίσουν ζητήματα και να διαυγάσουν προτάσεις που ανταποκρίνονται στα μέχρι τώρα γνωστά δεδομένα με έναν καινοτόμο τρόπο. Η μεγαλύτερη ίσως πρόκληση είναι η ταυτόχρονη διατήρηση της εσωτερικής συνεκτικότητας (μεθοδολογία, επιστημολογία, κατηγορίες) κάθε επιστήμης και ταυτοχρόνως η συνεργασία, ο διάλογος και η σύγκλιση σε κοινά σχήματα αναφοράς και επεξεργασίας των επιστημονικών δεδομένων. Σίγουρα όμως πρόκειται για μια θελκτική πρόκληση και για ένα ερωτικό και περιπετειώδες κάλεσμα και όχι για μια κατάσταση ματαίωσης.

Το κύριο πρόβλημα που σχετίζεται με την προοπτική της διεπιστημονικότητας στο σύγχρονο πανεπιστήμιο μπορεί να

προσδιοριστεί ως εξής: η επαγγελματοποίηση των σπουδών, το αίτημα της αγοράς για σφιχτή σύνδεση με την αγορά εργασίας, η μείωση των χρόνων ολοκλήρωσης των σπουδών φαίνεται πως οδηγεί απευθείας στην εξειδίκευση και στην απόλυτη διάκριση μεταξύ του καθαρού γνωστικού πεδίου και τυχόν άλλων προοπτικών που χαρακτηρίζονται ως περιφερειακό υλικό μόρφωσης με σαφή υποβάθμιση του δεύτερου στο όνομα της χρηστικότητας.

Ή μήπως όχι; Στα αλήθεια σε αυτήν την περίπτωση δίδεται μια λάθος απάντηση σε ένα λάθος ερώτημα με λάθος τρόπο και σε λάθος χρόνο. Οι προκλήσεις του σύγχρονου κόσμου αντίθετα από αυτό που υποπτεύεται η επιφανειακή ματιά απαιτεί τη διάνοιξη διαύλων διεπιστημονικότητας. Η πολυπλοκότητα της πραγματικότητας, η ρευστότητα των εξελίξεων και η ορμητική ροή των ραγδαίων αλλαγών¹⁵ απαιτούν νέες προσεγγίσεις. Με έναν όρο όμως: η διεπιστημονικότητα δεν μπορεί να βαδίζει σε δεδομένα σήμερα πεδία αναφοράς, ούτε να λειτουργήσει με τους γνωστούς από το παρελθόν τρόπους "παράλληλης προσέγγισης", αλλά να βαδίζει σε έναν δρόμο που δεν έχει δημιουργηθεί ακόμη. Στην πραγματικότητα η διεπιστημονική προσέγγιση δεν είναι τρόπος αλλά δρόμος. Το σύγχρονο πανεπιστήμιο θα πρέπει να τολμήσει να τον βαδίζει με πνεύμα δημιουργικό και καινοτόμο.

¹⁵ Βλ. σχετικά: A. Giddens, *Ο κόσμος των ραγδαίων αλλαγών*, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2001.